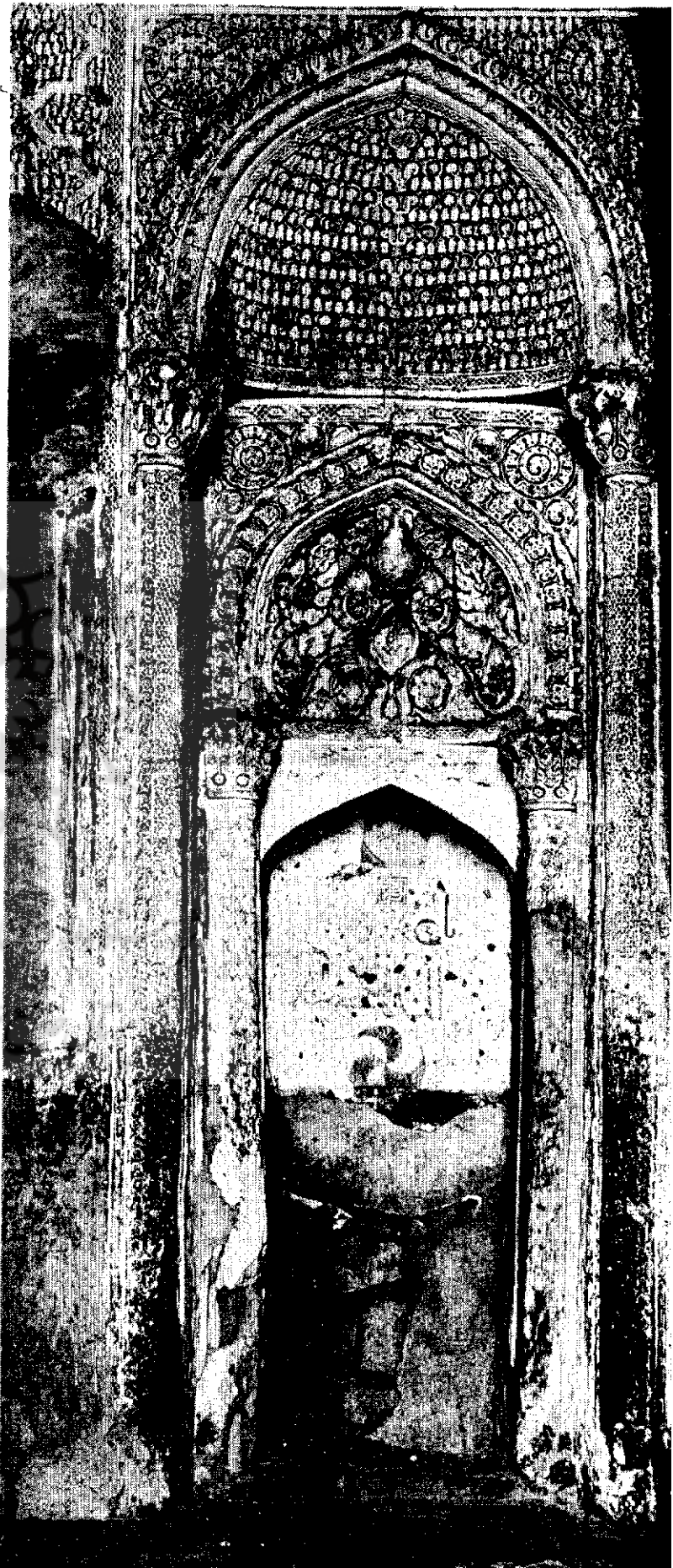
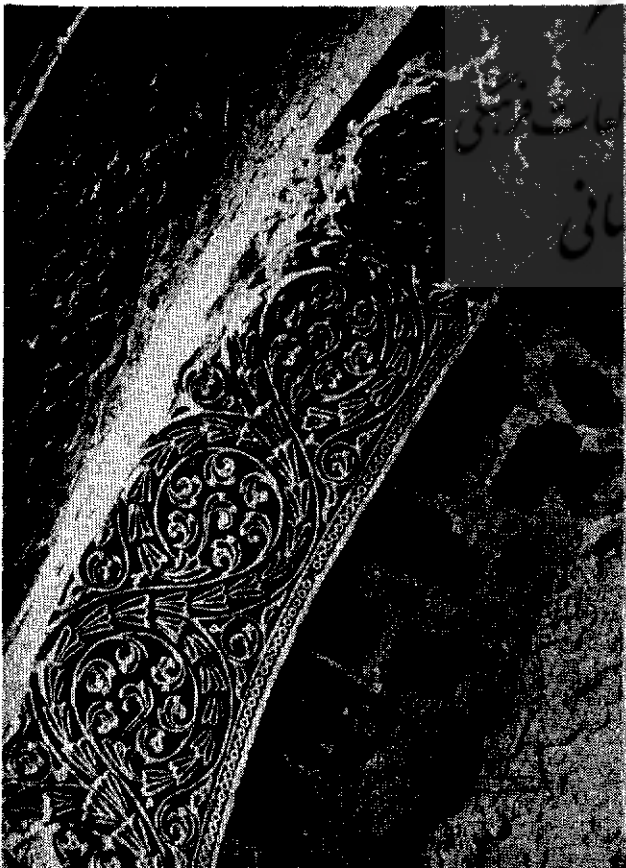

نگاهی به تزیین محراب

محراب در مسجد مکانی است برای پیشوای مذهبی هنگامی که نماز را بصورت جماعت میگزارد. معمولاً در ضلع جنوبی دیوار مساجد، رو بقبله نمازگزاران بنا میشود، گاهی از سطح صحن مسجد گودتر و گاهی در قسمتی از دیوار فرورفته است. همانگونه که با راستن گنبدها و مناره‌ها و پوشش دیوار داخلی و خارجی مساجد در ایران پرداخته‌اند و کوشش میکردند که کمال ذوق و هنر را بر آنها بکار برند، هنرمندان ایرانی محراب را هم عرصه هنرنمایی خود قرار داده تا قبله نمازگزاران خالی از لطایف هنری نماند و عابد را در خلوص و صفای عبادتش یاری دهد. بموازات تحولاتی که در هنر تزیینی ایران، بعد از اسلام رخ داد محراب‌ها هم از گوناگونی کم نظیری برخوردار شدند، چنانکه کمال هنر گچ‌بری و کاشی‌کاری در آراستن محرابها نمایان شده است.

راست: محراب مسجد جامع نائین

پائین: طاق محراب مسجد جامع شیراز

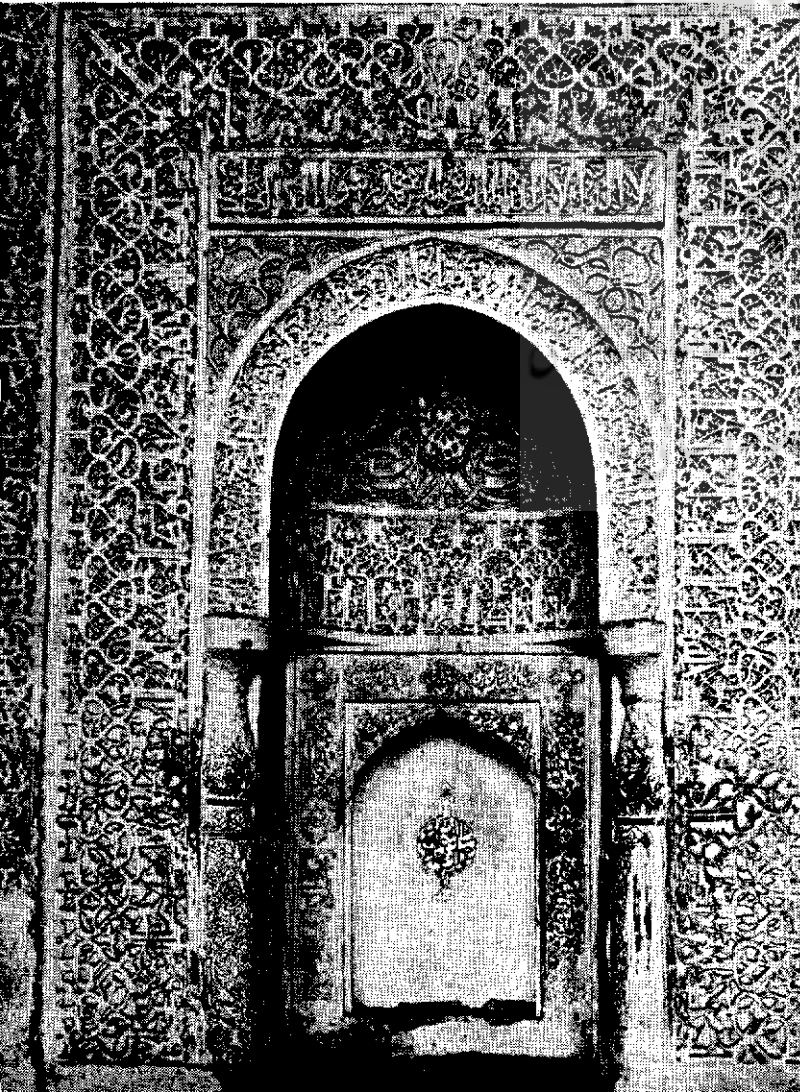

گچ‌بری - آثار موجود کهن در ایران نشان می‌دهد که هنرمندان ما از قرن سوم هجری به‌ترین محراب توجه کرده‌اند و یک نمونه از آن، مسجد عتیق یا مسجد جامع شیراز است که در سال ۲۸۱ هجری بدستور عمرو بن لیث بنا شده و بر اثر زلزله و علت‌های دیگر چندین بار ویران و تجدید ساختمان گردیده است، و این موضوع تعیین و تشخیص شکل اصلی بنا را کمی دشوار میکند ولی از آثار مختصری که در قسمت جنوبی آن بجای مانده میتوان نکته‌هایی از نخستین بنا پیدا کرد. گچ‌بری عمیقی در قسمت زیر طاق محراب این مسجد بچشم می‌خورد که با طرح ساده گل، آراسته است، و از نظر آنکه پیرایه زیادی در آن نقشها مشاهده نمیشود زیبایی خاصی یافته. محراب مسجد جامع ناین را هم با گچ‌بری تزیین کرده‌اند و در نقش آن از کثیرالاضلاع‌های هشت ضلعی و اشکال هندسی ساده و گل‌های مختلف استفاده شده است. ریزه‌کاری زیاد در گچ‌بری آن وجود ندارد ولی نقشها از زیبایی بی‌بهره نیستند، و چون این گچ‌بری عمیق‌کننده شده و از ظرافت عاری است چنین تصور می‌شود که محراب بدوره‌هایی که هنر گچ‌بری اولین قدم‌های خود را برمی‌داشت متعلق باشد. درست است که محراب مسجد جامع ناین و شیراز از بعضی جهات شباهت زیادی باهم دارند ولی بنظر میرسد که مسجد شیراز قدیمی‌تر از مسجد ناین باشد.

در نیریز دوست کیلومتری مشرق شیراز مسجدی است که شاید اواسط قرن چهارم هجری ساخته شده باشد، و محرابی دارد که بعداً اضافه شده و از نظر سادگی در طرح و زیبایی نقش حایز اهمیت است.

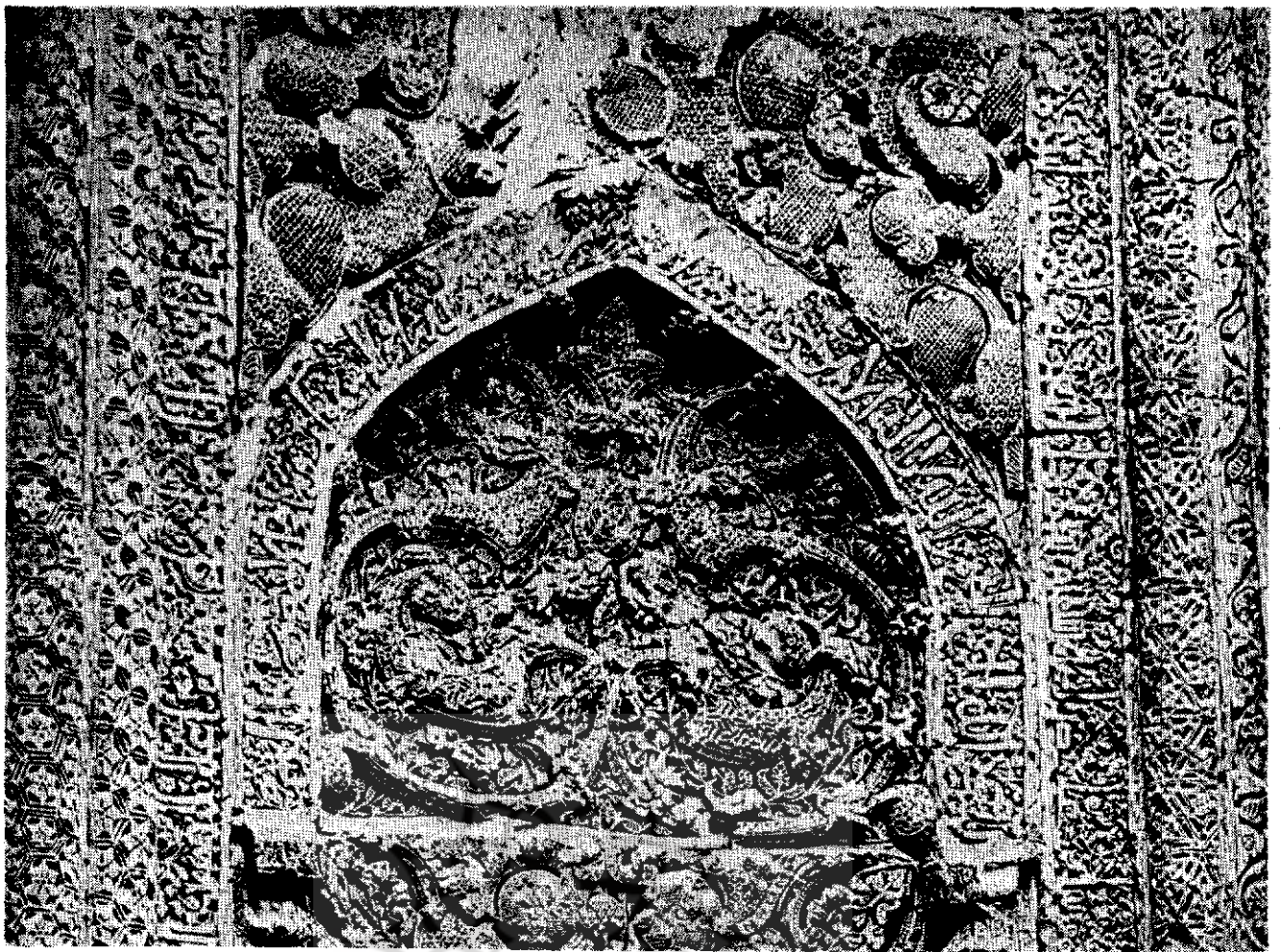
- زیباترین و پیچیده‌ترین گچ‌بریها در زمان سلجوقیان انجام گرفته است. در این عصر با کتیبه‌هایی که نقشهای مفصل و پرکار داشتند اطراف محراب را می‌پوشاندند. قسمت بالا و اطراف طاق نوک‌تیز طاقچه‌ای را، حاشیه‌ای احاطه کرده بود و معمولاً در بخش بالا حاشیه زیباتری با نقشهای درشت گچ‌بری میکردند. اطراف طاق مرکزی حاشیه مستطیلی منقوش میشد و طرحها عبارت بودند از نقوش اسلیمی، نقش مو و تاج و برگ‌هایی که سوراخ شده و شکل لانه زنبور بخود گرفته بودند. از محرابهای کهن دوره سلجوقی، محراب مدرسه معروف خارجد را باید نام ببریم که در حدود ۶۰ هجری (۱۰۶۸ میلادی) ساخته شده و محراب مسجد ملک کرمان در ۷۷ هجری (۹۶-۱۰۸۴) و محراب مشهور امامزاده کترار (۱۱۳۳ میلادی).

گچ‌کاری محراب مسجد جامع نیریز

قسمت داخلی محراب شاهزاده امامزاده کترار

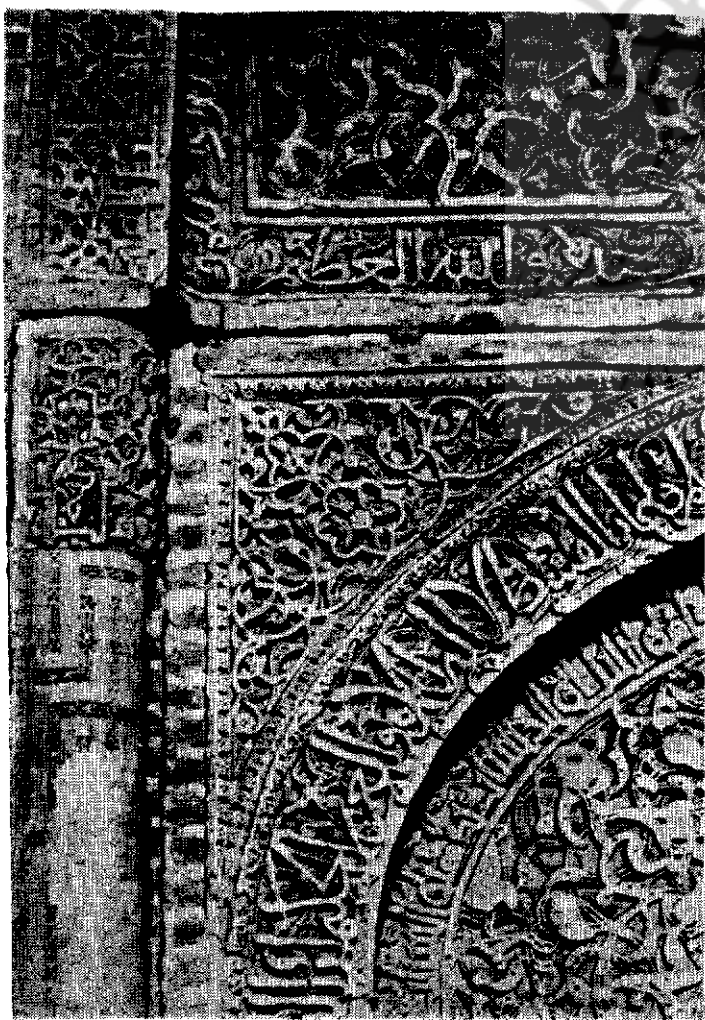
گچ کاری محراب علویان در همدان

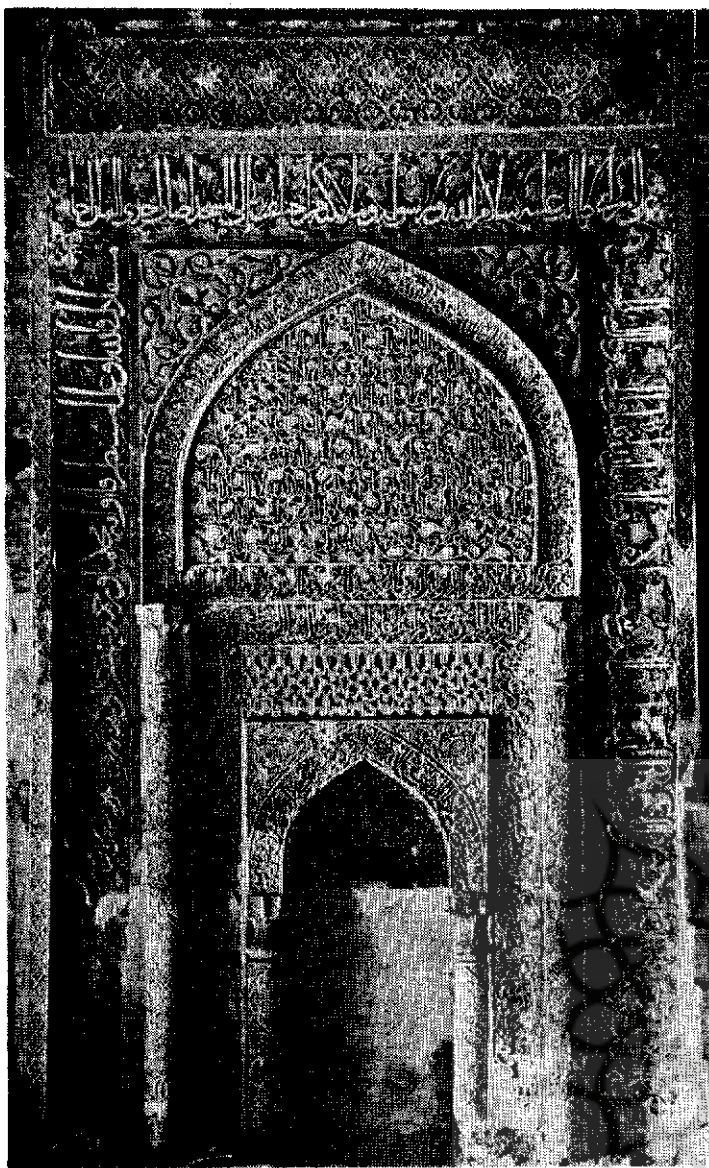
گچ کاری محراب مسجد جامع اردستان

کتیبه این محراب بخط نسخ نوشته شده و نخستین نمونه خط نسخ است که در تزیینات محراب دیده میشود زیرا قبلاً در کتیبه‌ها خط کوفی را تقریباً بدون استثناء بکار میرده‌اند.

محراب جالب توجه دیگر که از آجر ساخته و گچ‌بری شده در برسیان است که تاریخ ۵۲۸ هجری دارد و محراب زواره نزدیک اردستان که در ۵۳۰ هجری (۱۱۳۵ میلادی) بنا شده است. در مسجد جامع اردستان ۵۵۵ هجری (۱۱۶۰ میلادی) سهمحراب وجود دارد که از لحاظ زیبایی در تزیین یکی از دیگری بهتر است. در اینجا چند نوع نقش تزیینی اسلیمی با یکدیگر ترکیب شده‌اند و یکی بروی دیگری قرار گرفته و زمینه از اسلیمی برجسته پوشیده شده است.

محراب گنبد علویان همدان را که بعضی متعلق بدوره‌های بعد میدانند پروفوسور پوپ و پروفوسور مینورسکی معتقدند که در زمان سلجوقیان بنا شده است. پروفوسور پوپ میگوید:

گچ کاری مسجد جامع اصفهان

جالب توجه در میان طرحهای گچی کنده شده است، بین ستونهای طرفین محراب این جمله نوشته شده «عمل عبدالمؤمن بن شرفشاه النقاش التبریزی فی شهر ربیع الآخر سنه ست و سبعین وست ماه» که ترجمه آن اینست: کار عبدالمؤمن پسر شرفشاه نقاش تبریزی مورخ ربیع الآخر سنه ۶۷۶ هجری (۱۲۷۷ میلادی).

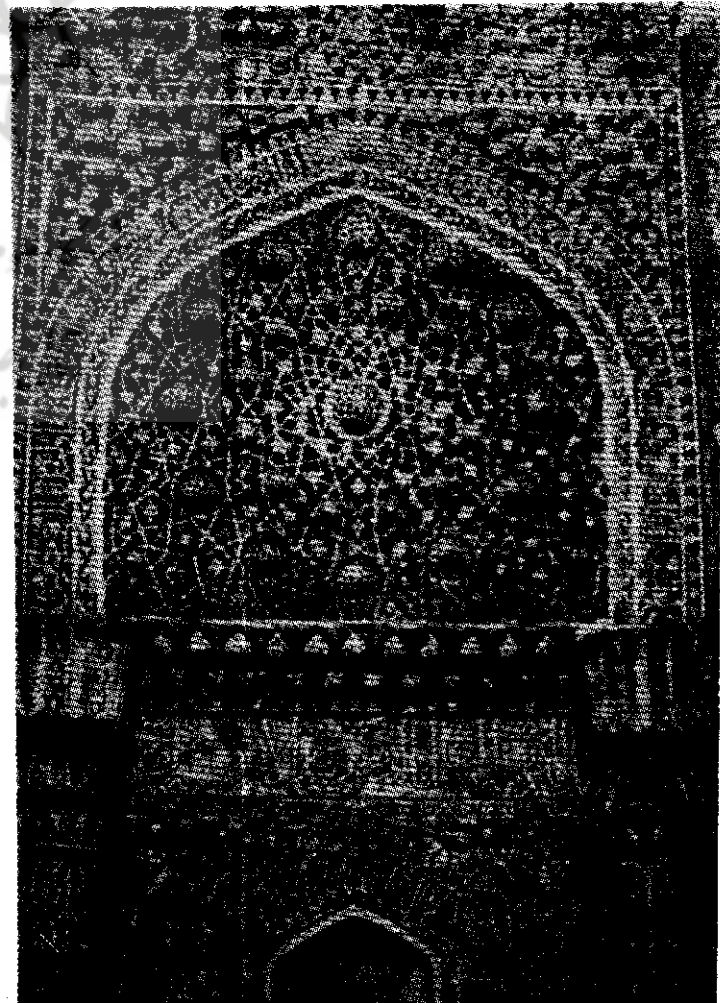
دو محراب با تزئین گچبری در بسطام باقیمانده که قابل ملاحظه است یکی از آنها محراب مرقد بایزید است که سطح داخلی آن نقش هندسی دارد دو کتیبه بخط نسخ بالای آنست و دور محراب کتیبههای خط کوفی سطح بزرگی را پوشانده است. در مسجد جامع مرند محرابی دیگر با تزئین گچبری موجود است که از نظر ساختمان در صف محرابهای خوب قرار نمیگیرد و کتیبهای روی آنست که آنرا بزمان سلطنت ابوسعید نسبت میدهد «جدد من فواضل الفام السلطان الاعظم مالک الرقاب

» از نظر استادی و مهارت در اجرای طرحها، و زیبایی در جزئیات نقش، این گچبری از شاهکارهای نوع خود محسوب میشود» میتوان گفت که نقش گچبری این مقبره باعالیترین نقشه قالی برابری میکند. حاشیه مزین خط کوفی دور طاقی که محراب در آن قرار دارد نیز خالی از لطف و ظرافت نیست. نظیر این کتیبه عالی در بیشتر مساجد اسلامی دیده شده که محض نمونه حاشیه کوفی مدرسه حیدریه قزوین را باید اشاره کرد که از شاهکارهای گچبری کتیبه کوفی میباشد.

از زمان سلجوقیان در دماوند مسجدی بجای مانده که شاید تاریخ آن در حدود ۵۰۰ هجری باشد و محراب گچبری این مسجد بسیار قابل توجه و جالب نظر است.

در عهد مغول هم دست بکار تزئین محراب از گچبری زده اند و محراب مسجد جامع رضائیه از بهترین آثار این دوره محسوب است. این محراب بزرگ در زمان سلطنت اباقا در تاریخ ۶۷۶ هجری (۱۲۷۷ میلادی) ساخته شده، بلندی آن ۷ متر و ۸۲ سانتی متر و عرض ۵ متر و ۴۸ سانتی متر است. گچبری بسیار زیبای آن شبیه به پارچه نوری است، چند کتیبه

گچ کاری محراب مسجد جامع رضائیه

الامام ابو سعید بهادر خان خلدالله ملکه فی سنه احدی و ثلاثین و سبعمائیه» تاریخ ۷۳۱ هجری (۱۳۳۰ - ۱۳۳۱ میلادی) و بین دوستونیکه طاقی آنرا نگاه میدارد نوشته شده «عمل العبد الفقیر نظام بندگیر التبریزی» .

مسجد ورامین هم در تاریخ ۷۲۲ - ۷۲۶ هجری یعنی در زمان سلطنت ابو سعید پسر الجاتیو بنا شده است . در فضای زیرگنبد این مسجد محرابی است که گچ بری تزیینی اش فضای بسیار زیادی را اشغال کرده است ، این محراب در زمان شاهرخ هنگام تعمیر مسجد ساخته شده و کاملاً تمام نشده است .

آثاری از تزیینات گچ بری مربوط به عهد صفوی باقی مانده است که در جای خود مورد مطالعه میتواند باشد ؛ یکی از آنها که بزمان شاه اسمعیل صفوی نسبت داده میشود مسجد جامع ساوه است . در محوطه زیر گنبد محراب ، گچ بری قشنگی است که بارنگهای مختلف نقاشی شده . این گچ بری را ابتدا با ماده ای سفید رنگ پوشانده اند تا زمینه را برای نقاشی مناسب کنند . محراب دیگر در مسجد میدان ساوه است که گچ بری شده است . محراب مسجد میدان ساوه به ظرافت و بزرگی محراب مسجد جامع نیست ولی چهار قسم کتیبه کوفی و نسخ روی آن تزیین و نقش کرده اند که محض همین کتیبه ها محراب معروفی شده است .

کاشی کاری - هنگامیکه در کاشان طریقه حرارت دادن به قطعات بزرگ سفال را آموختند محرابها را با سفال لعابی پوشانند . از مشهورترین محرابهای کاشی کاری سه محراب در مرقد حضرت امام رضا در مشهد میباشد که عمل محمد بن ابی طاهر است ۶۱۲ هجری (۱۶ - ۱۲۱۵ میلادی) . این شخص از خانواده ای کاشانی بود که راز سفال سازی در آن خانواده از پدر به پسر بارث میرسید .

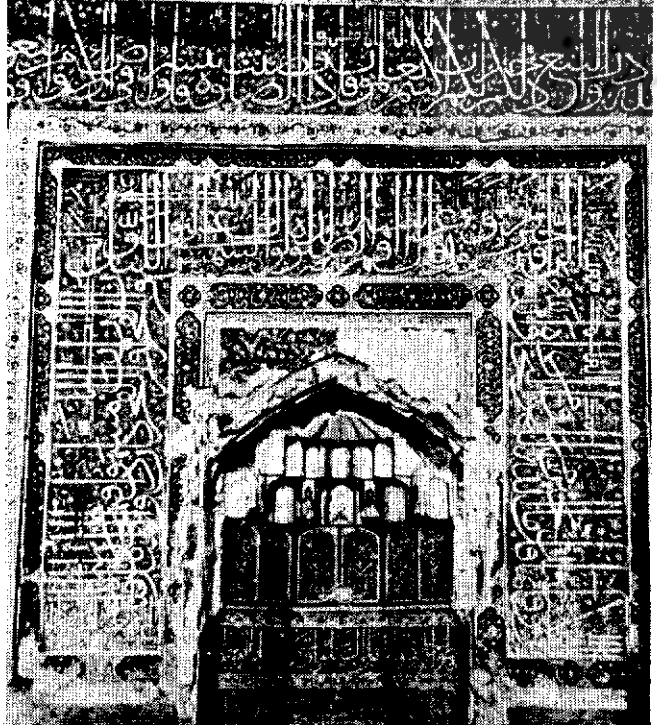
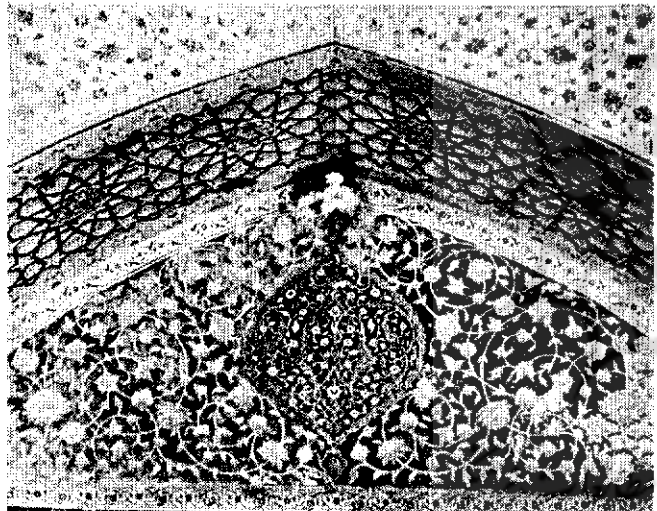
محرابی در حرم مطهر حضرت رضا است که امضای ابوزید و تاریخ سال ۶۱۲ هجری دارد ، این محراب با قدرت معماری طراحی شده ، طاقهای هلالی تودرتو ، ظاهر در هم پیچیده ای بآن داده ، در خانه های محیط بر یکدیگر کتیبه هایی برجسته برنگ کبود روشن دارد که در زمینه جالبی از برگهای مو ، طلایی و سفید قرار گرفته و ستونها و هلالهایی برنگ آبی فیروزه ای پیرامون این کتیبه ها را پوشانده اند . این محراب روی هم رفته درخشندگی و جلوه زرینی دارد که در نگاه اول همه نقوش و خطوط را تحت الشعاع قرار میدهد .

از شاهکارهای سفال سازی کاشان محراب مسجد میدان این شهر است که فعلاً در مجموعه اسلامی موزه برلین حفظ میشود . از نوشته روی محراب چنین برمی آید که سازنده آن «حسن بن عربشاه» است و در تاریخ ۶۲۳ هجری (۱۲۲۶ میلادی) زیور یافته است ، گرچه از شهر کاشان نامی در آن نیست ولی تردیدی نیست که در آنجا ساخته شده است .

محراب امامزاده یحیی در ورامین که چهل و یکسال بعد توسط «علی بن ابی طاهر» بنا شده شبیه محراب مسجد میدان کاشان است . علی بن محمد بن ابی طاهر سازنده محراب قم نیز بوده که تاریخ ۶۶۳ هجری (۱۲۶۴ میلادی) دارد ، این محراب اکنون در موزه برلین است و صنعت کاشی کاری ایران را در اوج کمال خود نشان میدهد . طرح و نقش تزیینی آن عبارتست از انواع مختلف اشکال نباتی اسلیمی بعضی به تناسب بزرگ و برخی به تناسب کوچک ، که زمینه کتیبه ها را تشکیل میدهد و کتیبه ها برنگ آبی برجسته نقاشی شده است .

هنرمندان ایرانی کاشان از ترکیب نوشته و اشکال تزیینی برنگ آبی و فیروزه ای که گاهی صاف و گاهی برجسته نقاشی میشد طرح تزیینی جدیدی برای کاشی بوجود آوردند که در تمام

گچ کاری محراب مسجد جامع ساوه

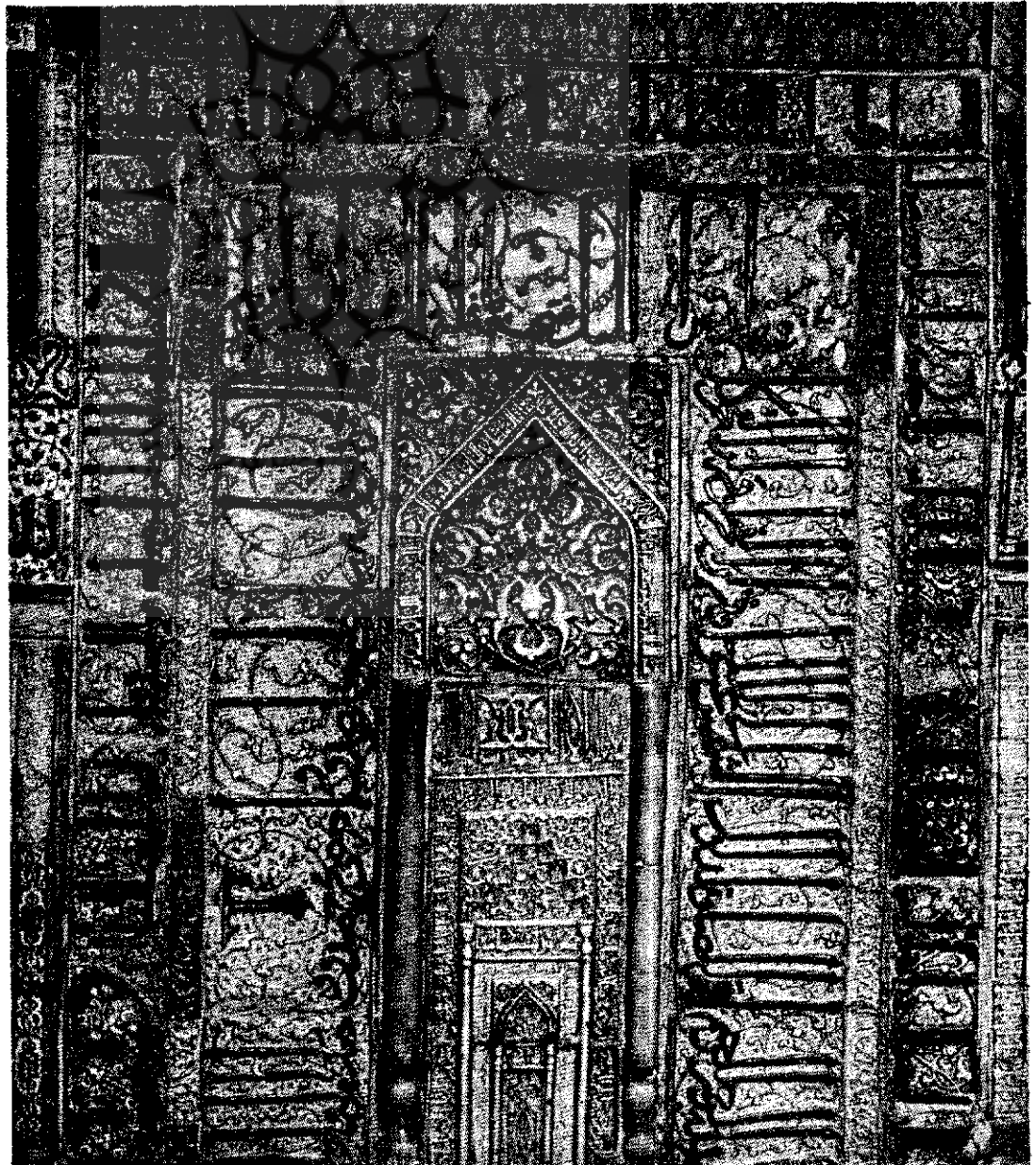
دامغانی» بنا شده و محرابش کاملاً از سفال موزائیک پوشیده شده و طرح تزیینی آن اشکال و نقش‌های نباتی است برنگ سفید و آبی تیره و آبی روشن .

تزدیک مقبره باباقاسم مدرسه امامی واقع شده که تاریخ ۷۵۵ هجری (۱۳۳۴ میلادی) دارد و محراب کم نظیر این مدرسه اکنون در موزه «متروپولیتن» نیویورک نگاهداری میشود . تزیین محراب مدرسه که نماینده صنعت سفال موزائیک در دوره مغول میباشد عبارت است از کتیبه‌ای در حاشیه حاوی آیات قرآن بخط کوفی که حروف بلند و مدور با اشکال نباتی و هندسی دارد. اشکال هندسی ، قسمت مرکزی و قسمت فوقانی بالای طاق محراب را پوشانیده‌اند . رنگهایی که در کاشی‌های معرق بکار رفته عبارتند از سفید ، آبی ، آبی فیروزه‌ای ، پرتقالی و سبز .

قرن هفتم و هشتم هجری (۱۳ و ۱۴ میلادی) آنرا در قسمت مرکزی محرابها بکار میزدند که نمونه‌هایی موجود است و بعضی از قطعات آنها در موزه « متروپولیتن » نیویورک حفظ میشود. در تزیین پوششی ابنیه و عمارات و مساجد و مقابر کاشی‌های جلادار نیز بطور قابل ملاحظه‌ای بکار میرفتند ، این کاشیها ستاره شکل ، صلیب شکل و یا مستطیل شکل بودند که در آراستن محراب و تزیین حاشیه نقش بزرگی را بازی میکردند . امامزاده یحیی درورامین کاشیهای بشکل ستاره و صلیب دارد و تاریخ آنها ۶۶۱ (۱۲۶۲ میلادی) و یا ۶۶۲ هجری است .

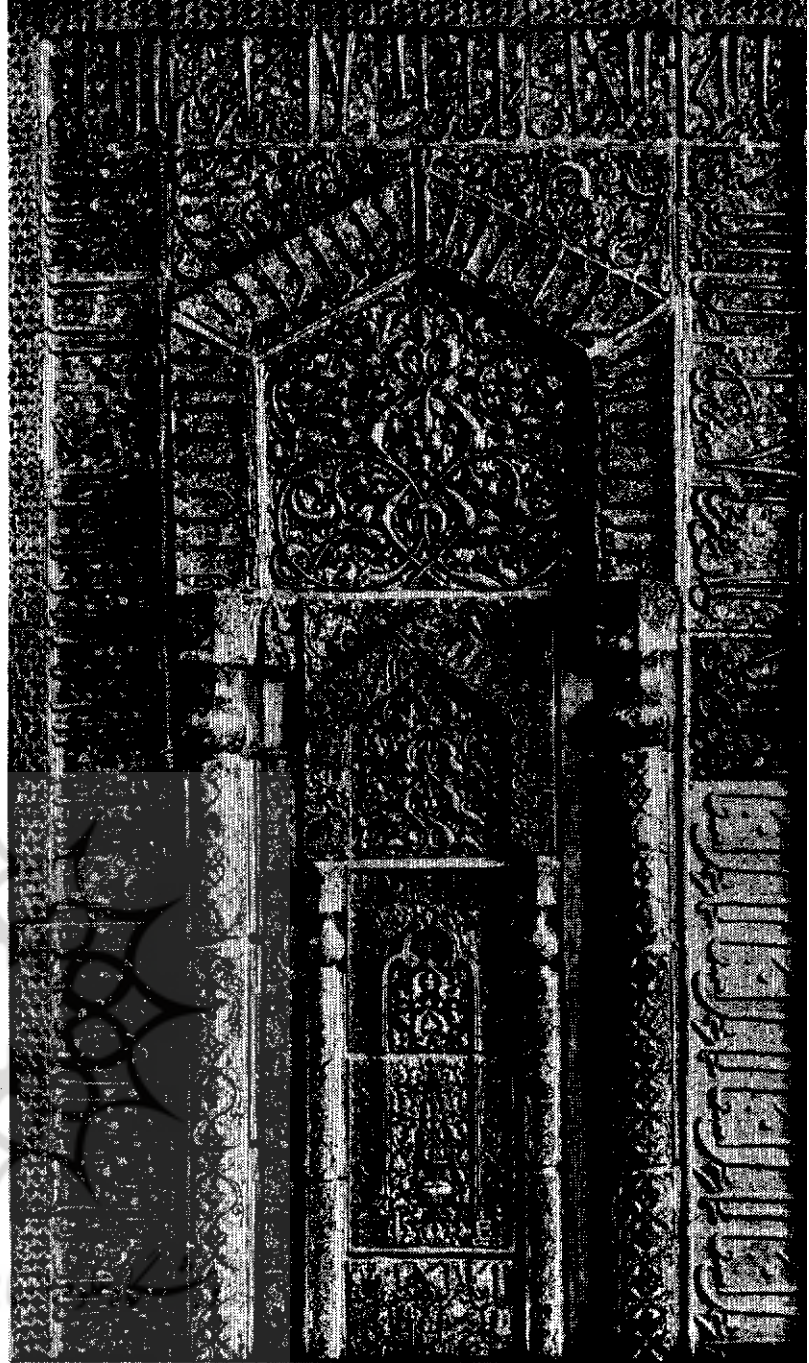
اما تزیین با کاشی معرق در اصفهان بعد اعلای پیشرفت و ترقی کرده بود و یکی از نمونه‌های آن مقبره بابا قاسم است که در سال ۷۴۱-۲ هجری توسط هنرمندی بنام « ابوالحسن طالوت

محراب ، کاشی مینائی
مزار حضرت رضا در مشهد

از انواع بسیار ارزنده‌ای هستند که بدوره صفوی متعلق‌اند و هنر شکفته‌ای که بردیوارها و محرابها و گنبدها و مناره‌هاشان جلوه میکند افتخاری است که هنرمندان ایرانی نصیب ما کرده‌اند. مسجد شاه اصفهان، مسجد شیخ لطف‌الله، مدرسه چهارباغ از نمونه‌های بزرگ و مشخص این هنرند. مساجدی که نام برده شد صدسال بعد از مسجد ساوه ساخته شدند و هر دو در میدان نقش‌جهان قرار دارند. در سمت جنوب میدان نقش‌جهان سردر بزرگ مسجد شاه دیده میشود که از هر طرف مناره بزرگی دارد. از فضای زیر طاق بلند نوك تیز کاشی کاری، واردین بطرف راست متمایل میگردند و داخل در صحن مسجد میشوند. این صحن کاملاً در قسمت جنوب میدان قرار گرفته بلکه در گوشه‌ای از آن واقع میشود تا اینکه محراب مسجد بطرف قبله قرار گیرد. نقش کاشی موزاییک یا کاشی هفت‌رنگ محرابهای این مساجد کم‌نظیرند. بر سطح داخلی محراب یکی از این مساجد درخت

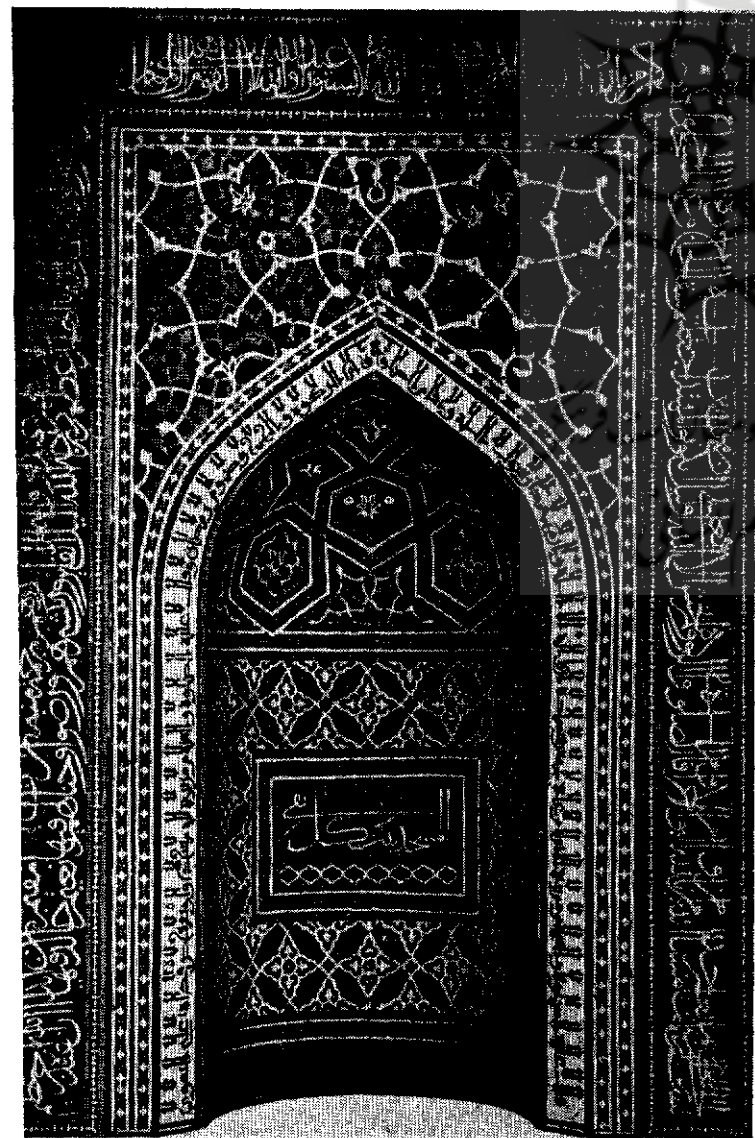
کاشی موزاییک محراب مدرسه امامیه اصفهان

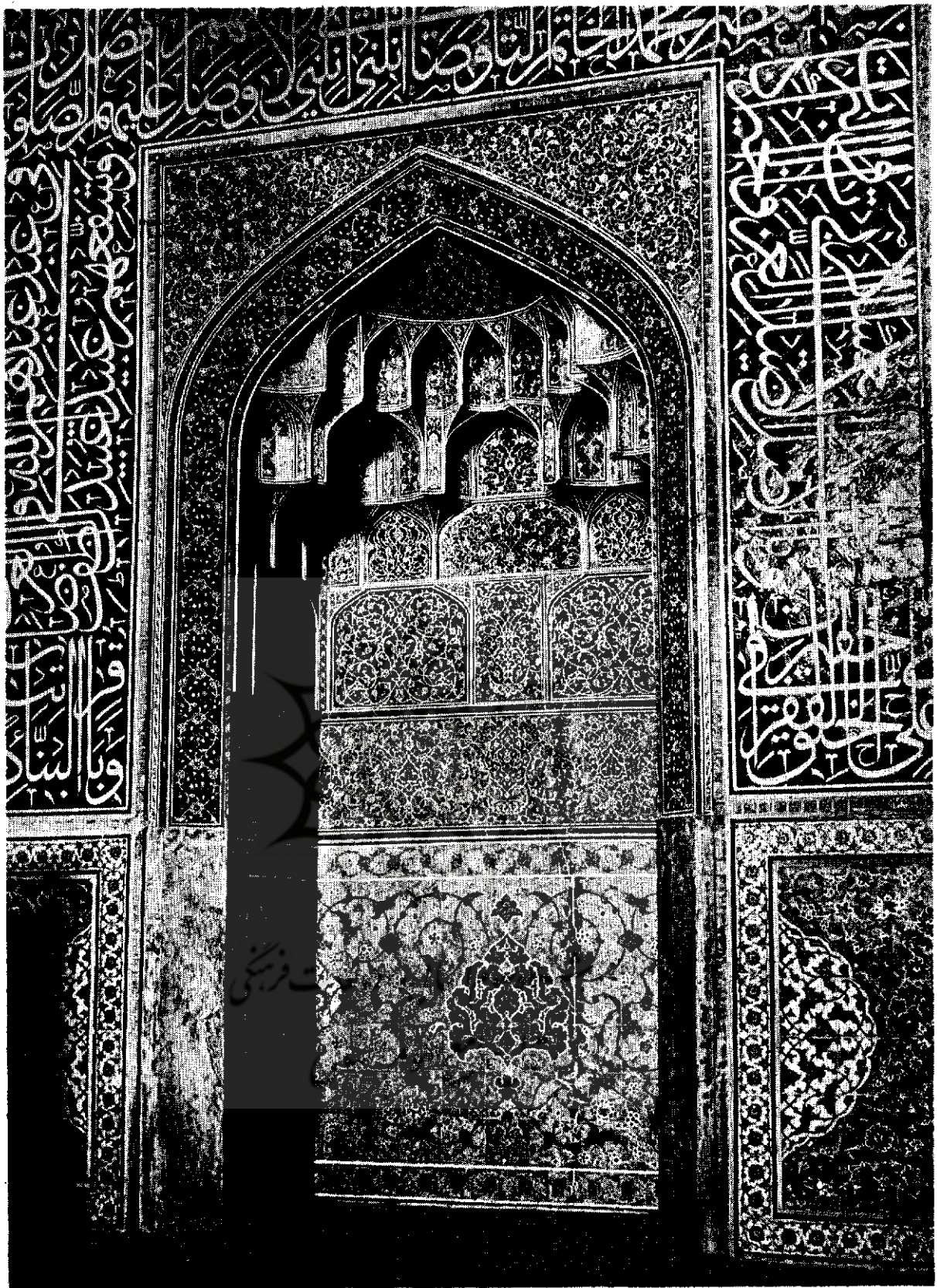

کاشی کاری محراب امامزاده یحیی در ورامین

زمینه طرح بطور کلی آبی است و طرح و اشکال جالب روی محراب که سبک و خصایص مغولی دارد بطرز خاصی بر زمینه جلوه میکند. از خصوصیات دیگر شیوه عهد مغول ترسیم اشکال نباتی و گل نیلوفر آبی بطرز طبیعی است.

از نمونه‌های دیگر کاشی موزاییک مسجد جامع اصفهان و مسجد یزد است که از محراب‌های شکفت‌انگیز و عالی‌مחسوب میشوند و در سال ۷۷۷ هجری (۱۳۷۵ میلادی) ساخته شده است. نقش‌های تزیینی چندین مسجد و مدرسه در اصفهان با کاشی معرق،

کاشی کاری محراب مسجد شیخ لطف الله در اصفهان

زندگی را نقش کرده اند که بسیار دلغریب است . کتیبه ها با خطوط نسخ بلند نوشته شده اند که جلوه خاصی بدیوارها داده اند.